

УДК 347.21

Андрійчук О. В., аспірант кафедри трудового права
та права соціального забезпечення КНУ ім. Т.Шевченка

Становлення та розвиток інституту недержавного пенсійного забезпечення в Україні

У статті на основі поглядів вчених із різних галузей права досліджено особливості процесу становлення та розвитку інституту недержавного пенсійного забезпечення в Україні, визначено його періодизацію.

Ключові слова: історія, становлення, розвиток, недержавне пенсійне забезпечення, пенсійна система.

В статье на основе взглядов ученых из разных отраслей права исследованы особенности процесса становления и развития института негосударственного пенсионного обеспечения в Украине, определена его периодизация.

Ключевые слова: история, становление, развитие, негосударственное пенсионное обеспечение, пенсионная система.

On the basis of the views of scientists from different branches of law the features of the formation and development of the institution of private pensions in Ukraine determined its periodization.

Keywords: history, formation, development, the private pension system, the pension system.

Актуальність теми. На сьогодні солідарна система пенсійного забезпечення, яка заснована на принципах солідарності та субсидування, забезпечує перерозподіл доходів працюючих громадян на користь пенсіонерів. На протязі тривалого часу вона задовольняла потреби суспільства, але з переходом економіки України до ринкових відносин така система стала не спроможна виконувати покладені на неї функції, а саме: забезпечувати гідний рівень життя непрацездатних верств населення, запобігати бідності серед пенсіонерів, сприяти економічному зростанню держави. Крім того, навантаження на працююче населення та Пенсійний фонд України стало занадто високим. Зросла кількість пенсіонерів, зменшився відсоток працюючого населення, що призвело до підвищення ставки страхових внесків. В свою чергу, підвищення пенсійного відсотка для утримання із заробітної плати призводить до ухилення від сплати податків, до збільшення тіньового сектора економіки та рівня безробіття.

Для вдосконалення пенсійного забезпечення та подальшого розвитку соціальної сфери держави була проведена реформа пенсійної системи, яка на сьогоднішній день є трирівневою. Така модель надає гарантії в тому, що кошти, які накопичуються на рахунках недержавних фінансових установ, залишаються власністю вкладників та їх спадкоємців. Таким чином, з настанням певного віку громадяни мають право на отримання двох видів пенсій: державної та недержавної, накопиченої протягом встановленого строку, що значною мірою поліпшить рівень життя пенсіонерів.

Стан наукового дослідження. На різних етапах суспільного розвитку проблема запровадження ефективної системи недержавного пенсійного забезпечення стала предметом наукового пошуку багатьох вчених із різних галузей права, зокрема: І.А. Безклубого, О.В. Бачинської, С.М. Братуся, І.В. Венедіктової, О.С. Йоффе, Л.Г. Калашникової, Ю.С. Конопліної, В.М. Кравчука, О.О. Красавчикова, Н.С. Кузнєцової, Л.І. Лазор, Р.А. Майданика, А.Н. Полякової, С.М. Прилипка, І.М. Сироти, В.І. Щербини, О.М. Ярошенка та інших. Проте, незважаючи на значний внесок зазначених науковців у вирішення зазначеної проблеми, все ж таки питання функціонування інституту недержавного пенсійного забезпечення в Україні потребує додаткового дослідження

через призму його історичних витоків.

Метою статті є дослідження процесу становлення та розвитку інституту недержавного пенсійного забезпечення в Україні, визначення його періодизації.

Виклад основного матеріалу. Ключовим напрямом удосконалення соціального забезпечення в Україні, згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», є пенсійна система, як основа матеріального стану непрацюючих громадян. Обов'язком держави в цьому напрямку є певні організаційні заходи, які дають змогу поетапно, з врахуванням особливостей бюджетного наповнення, досягти відповідного рівня пенсійного забезпечення цієї категорії населення [1, с. 182]. Згідно зазначеного Закону, третій рівень пенсійного забезпечення становить система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення (ст. 2) [2]. Зі створенням такого виду пенсійного забезпечення у кожного працюючого з'являється можливість підвищити розмір своєї пенсії і, як наслідок, — підняти матеріальний рівень життя.

Недержавне пенсійне забезпечення вдало функціонує в багатьох розвинutih країнах світу, що розпочали реформування власної пенсійної системи значно раніше України. Саме тому для усвідомлення сутності та значення системи недержавного пенсійного забезпечення проаналізуємо її історію становлення та розвитку.

Забезпечення соціального добробуту населення завжди було пріоритетним напрямом державної політики. Ще в 1889 році канцлер Німеччини Отто фон Бісмарк офіційно запровадив солідарну державну пенсію для всіх працюючих. На початку 1980-х років в країнах Європи стало очевидним, що солідарна система пенсійного забезпечення не підходить, тому з'явилася необхідність у нових її рівнях. Найпоширенішою у світі моделлю пенсійного забезпечення стала дворівнева система, в якій використано солідарний рівень і добровільний. Однак загальною тенденцією стало запровадження загально-обов'язкових накопичувальних схем на пенсійних рахунках. Розвинуті країни використовують трирівневу пенсійну систему, де пенсіонери можуть отримувати одночасно три види пенсій. Загальна ознака усіх цих реформ — відмова від державної розподільчої системи і повна чи часткова її заміна на накопичувальні пенсійні системи [3, с. 296], одним із основних суб'єктів яких були недержавні пенсійні фонди.

В Україні недержавне пенсійне забезпечення розвивалося дуже повільно, хоча перші кроки побудови такої системи можна вгледіти ще XIX ст. Як в Росії, так і в Україні добровільне страхування почало поширюватися через емеритальні каси. В Україні перша така каса військово-сухопутного відомства з'явилася в 1859 році. Майже одразу після створення емеритальних кас військово-сухопутного відомства і кас на залізницях, формуються відповідні пенсійні каси робітників та службовців у приватних кредитних установах, торгово-промислових підприємствах, страхових товариствах, земські емеритальні пенсійні каси [4, с. 344-345]. Згодом, у 1897 році було затверджене «Положення про пенсійні каси службовців і робітників у приватних кредитних установах, торгово-промислових підприємствах і страхових товариствах» в якому закріплювались основні засади пенсійного забезпечення, зокрема: 1) принцип вільного волевиявлення підприємства чи групи підприємств стосовно формування каси; 2) державна реєстрація статутних документів каси та проведення ревізій їх діяльності у разі необхідності; 3) обов'язковий характер участі працюючих на підприємстві, яке відповідно є засновником

каси, у сплаті членських внесків на цілі пенсійного забезпечення; 4) зацікавленість кожного працівника у власному забезпеченні після виходу на пенсію; 5) залежність розміру пенсії від розміру заробітної плати та тривалості трудової діяльності; 6) визначення розміру пенсійних виплат в залежності від суми пенсійних коштів, облікованих на пенсійному рахунку учасника фонду [5, с. 49]. Отже, виходячи з цього, можна визначити принцип на основі якого працювали пенсійні каси: пенсіонер в будь-якому випадку не отримає суму більше, від тієї, що нарахована на пенсійному рахунку. Варто зазначити, що схожий принцип поширюється і на діяльність недержавних пенсійних фондів, що діють на підставі Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» 2004 року.

Пенсійні каси того часу мали демократичний порядок формування, але при цьому їх діяльність була чітко регламентована. Причиною таких ліберальних проявів у самодержавній країні можна вважати ту обставину, що споконвічно страхові каси в Росії, за прикладом Німеччини розглядалися не як державні установи, а як публічно-правові організації окремих груп населення зі значними елементами самоврядування [6, с. 95]. Тобто пенсійні страхові каси не потребували жорсткого контролю з боку держави.

Подальший розвиток капіталістичного товарного виробництва та розповсюдження внаслідок цього найманої праці й тих форм доходу, які ним породжені, зумовили появу нового напрямку реформування пенсійного забезпечення, пов'язаного із залученням широких верств населення в пенсійну систему, тобто еволюцію пенсійної системи вшир. Цей напрям представлений стихійно виникаючими страховими пенсійними й ощадно-допоміжними касами, що з'явилися на межі XIX–XX ст. і залучили у сферу пенсійного забезпечення широке коло найманих робітників. В Україні ці каси були створені лише на Донбасі та в деяких великих містах [7]. Усі грошові суми, що належали касам, зараховувалися до спеціальних коштів Міністерства фінансів і зберігалися в Головному казначействі. Державою фактично здійснювалося регулювання інвестиційної діяльності пенсійних кас, їх накопичення використовувалися як у приватних, так і в загальнонаціональних інтересах шляхом не тільки законодавчої регламентації, але й жорсткого фінансового нагляду [8, с. 39].

Таким чином, пенсійна система Російської імперії, яка спочатку будувалась як необхідний чинник підтримки непрацездатних верств населення та була покликана вирішити проблему створення ефективного державного апарату, з часом разом із розвитком ринкових відносин перетворюється на дієвий регулятор економічних відносин, що містить у собі інвестиційний елемент.

Слід зазначити, що спочатку (у першій половині XX століття) недержавне пенсійне забезпечення розвивалося за рахунок найманих працівників і самозайнятого населення з високими рівнями заробітної плати і доходів, які не підлягали обов'язковому (за законом) пенсійному страхуванню і з тієї причини стали вдаватися до приватної форми страхування пенсій. Надалі цей процес втягнув у свою орбіту і працівників із середнім рівнем заробітків, які побачили в додаткових формах корпоративного і особистого страхування інтерес в гідній старості.

Нові перспективи для недержавного пенсійного забезпечення відкрилися після другої світової війни в результаті істотного підвищення якості життя населення в промислово розвинених країнах і спостерігалися високі темпи зростання заробітної плати, яким не відповідав зростання пенсій. Це було обумовлено наявністю в більшості національних пенсійних систем механізму обмеження верхньої межі заробітку, з якого стягувалися страхові в державні пенсійні системи і встановлювалися пенсії. У підсумку — зростання заробітної плати і неможливість при цьому заробити гідну

пенсію за допомогою державної пенсійної системи і послужили спонукальним мотивом до динамічного розвитку недержавного пенсійного забезпечення в промислово розвинених країнах у період 60-90-х років ХХ ст. [9, с. 166].

Після здобуття Україною незалежності підґрунтя для добровільного пенсійного забезпечення було закладено у прийнятому в 1991 році Законі «Про пенсійне забезпечення». Згідно ст. 9 Закону, поряд з державним пенсійним забезпеченням трудящі мають право укладати договори добровільного страхування додаткової пенсії. Джерелом для виплати додаткової пенсії в системі Української державної страхової комерційної організації (Укрдержстрах) є страховий фонд, який складається на 50 % з особистих внесків трудящих і на 50 % — з коштів державного бюджету України [10]. Тобто можна говорити про те, що цією нормою надавалось право на укладання договору добровільного страхування додаткової пенсії, завдяки якому, особі призначались такі види державних пенсій; по-перше, трудові пенсії (за віком, по інвалідності, в разі втрати годувальника, за вислугу років); по-друге, соціальні пенсії.

В подальшому розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення продовжувався відкриттям великої кількості недержавних пенсійних фондів. Однак на цьому етапі було відсутнє законодавче закріплення регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів. Утворення таких фондів відбувалось на основі Закону України «Про господарські товариства» від 1991 року та Декрету Кабінету Міністрів України «Про довірчі товариства» від 1993 року. Наступним кроком для створення законодавчої бази недержавного пенсійного забезпечення стало прийняття в 1996 році Закону України «Про страхування».

Однак, наряду з загальною економічною кризою, появою великої кількості різних видів недержавних пенсійних фондів і відсутністю законодавчої та нормативно-правової бази державного контролю, діяльність перших недержавних пенсійних фондів призвела до втрати довіри з боку населення, через високий рівень їх банкрутства та спекулятивних операцій. З цього приводу слушно зауважує О.В. Гутор [11, с. 20], що майже 40 % недержавних пенсійних фондів замість здійснення пенсійного страхування як безпосереднього основного виду діяльності займалися комерційною діяльністю чи взагалі не працювали. Як наслідок, майже половина від кількості таких фондів припинила свою діяльність.

Згодом, усвідомлюючи необхідність створення системи контролю над діяльністю недержавних пенсійних фондів та розроблення нормативно-правового регулювання пенсійного забезпечення, поступово почала розроблятися законодавча база для реформування пенсійної системи в цілому. Метою реформи пенсійної системи визначено посилення соціального захисту осіб, які втратили працездатність, забезпечення гідного рівня їх життя в результаті системного розвитку пенсійної системи.

Значним для розвитку недержавного пенсійного забезпечення стало прийняття в 2001 році Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг», створення Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг, прийняття ряду законів та нормативно-правових актів для розвитку та функціонування фінансових установ та найголовніше, прийняття в 2003 році Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», яким було передбачено створення трирівневої системи пенсійного забезпечення. За цим Законом третій рівень системи пенсійного забезпечення ґрунтується на засадах добровільної участі громадян у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання додаткових пенсійних виплат. Особи на власний вибір обирають недержавний пенсійний фонд з

яким укладають пенсійний контракт, за допомогою цього договору вносять внески на індивідуальний накопичувальний рахунок на користь себе чи третьої особи [2].

В 2004 році набрав чинності Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [12], в якому визначено правові, економічні та організаційні засади недержавного пенсійного забезпечення в Україні, врегульовано правовідносини, пов'язані з цим видом діяльності. Зокрема, було запроваджено розподіл завдань щодо обслуговування діяльності недержавних пенсійних фондів між адміністратором, компанією з управління активами та банком-зберігачем. У Законі конкретизовано органи державного нагляду та контролю у сфері недержавного пенсійного забезпечення [13, с. 303]. Як зазначає Н.М. Сташкевич, цей Закон наклав заборону на укладання нових договорів з використанням пенсійних схем з визначеними пенсійними виплатами і встановив перехідний період для їх перетворення у схеми з визначеними пенсійними внесками [14, с. 314].

В 2009 році була прийнята Концепція подальшого проведення пенсійної реформи, яка визначила основні шляхи та засоби удосконалення пенсійної системи та подальшого проведення пенсійної реформи. Ключовими завданнями пенсійних реформ в Україні стало забезпечення стабільності пенсійної системи, соціальної справедливості у солідарній пенсійній системі та формування ефективної, надійної системи недержавного пенсійного забезпечення [15, с. 2]. В 2011 році були прийняті Закони України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» та «Про внесення змін до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення». З прийняттям вищенаведених законів стало можливим покращення системи недержавного пенсійного забезпечення та удосконалення пенсійної системи, яка б змогла відповідати сучасним вимогам суспільства. Нове пенсійне законодавство передбачає нові вимоги до компаній з управління активами та зберігачів, які надають послуги на третьому рівні вітчизняної пенсійної системи.

Узагальнюючи вищезазначене, можна дійти висновку, що процес становлення та функціонування недержавного пенсійного забезпечення доречно поділити на 6 відокремлених етапів:

I етап. З 1859 року по 1917 рік — добровільне страхування почало поширюватися через емеритальні каси. Саме в 1859 році з'явилась в Україні перша каса військово-сухопутного відомства. Також в зазначеному періоді затверджене «Положення про пенсійні каси службовців і робітників у приватних кредитних установах, торгово-промислових підприємствах і страхових товариствах», в якому закріплювались основні засади пенсійного забезпечення. Закінчення першого етапу пов'язано з революційними подіями того часу.

II етап. З 1917 року по 1941 рік — простежується призупинка в розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення. Система працювала здебільшого як соціальний чинник, яка по своїй суті була сформована з метою грошового забезпечення непрацездатних верств населення, ніякого інвестиційного потенціалу в системі ще виявлено не було.

III етап. Початок 1941 року — кінець 1991 року — зростання заробітної плати і неможливість при цьому одержати гідну пенсію за допомогою державної пенсійної системи і стали до розвитку недержавного пенсійного забезпечення у зазначений період.

IV етап. З 1991 року по 2001 рік — Початок цього етапу характеризується двома важливими подіями для України: набуття Україною незалежності та прийняття Закону України «Про пенсійне забезпечення». Цей закон формально поклав початок розвитку системи в незалежній країні. Однак цьому етапу притаманні відсутність законодавчо закріплених норм, що регулювали діяльність недержавних пенсійних фондів, відкриття

великої кількості недержавних пенсійних фондів, які займалися підприємницькою діяльністю і як наслідок — втрата довіри з боку населення до всіх недержавних фінансових установ, що пов'язано з великою кількістю шахрайства та банкрутства останніх.

V етап. 2001 — 2011 рр. — реформування пенсійної системи України. Цей етап є найголовнішим в розвитку недержавного пенсійного забезпечення України. Разом з прийняттям Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у 2003 році було запроваджено трирівневу пенсійну систему. Нововведенням такої системи став третій рівень, а саме недержавне пенсійне забезпечення. У 2004 році Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» визначив правові, економічні та організаційні засади недержавного пенсійного забезпечення в Україні та врегулював правовідносини, пов'язані з цим видом діяльності. Система вперше за часи існування почала функціонувати на основі чітко визначених правових норм.

VI етап. 2011 рік і по сьогоднішній час — розвиток системи перейшов на якісно новий рівень. Підтвердженням цього є прийняття в 2011 році Законів України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» та «Про внесення змін до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення». Саме з їх прийняттям стало можливим удосконалити пенсійну систему, щоб вона змогла відповідати сучасним вимогам суспільства. Станом на 2015 рік досі вносяться зміни і доповнення до нормативно-правових актів, що регулюють діяльність недержавного пенсійного забезпечення.

Таким чином, удосконалення системи добровільного пенсійного накопичення є вкрай важливим завданням для нашої країни. Інші держави, в яких вже давно працює механізм недержавного пенсійного забезпечення, досягли значних результатів. Їх здобутки є корисними для нашої країни під час проведення пенсійної реформи та можуть допомогти уникнути значних помилок. Створення трирівневої системи пенсійного забезпечення є кроком для подолання наслідків тіньових економічних схем, збільшення рівня пенсії, підвищення економічного становища в цілому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Легеза Н.Е. Перспективні напрямки вдосконалення функціонування системи недержавного Пенсійного страхування в Україні / Н.Е. Легеза // Науковий вісник Ужгородського університету. — 2014. — № 1 (42). — С. 182-184.
2. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 49-51. — Ст. 376.
3. Мошенський С.З. Становлення та розвиток недержавних пенсійних фондів в Україні як інституційних інвесторів / С.З. Мошенський // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». — 2008. — № 3 (45). — С. 295-303.
4. Родик В.Д. Пенсионная система России: история, проблемы, пути совершенствования / В.Д. Родик // Москва: изд. «Мик». — 2007. — 439 с.
5. Талалай Х.І. Як планували пенсійне майбутнє наші предки / Х.І. Талалай // Соціальний захист. — 2008. — № 3. — С. 49-52.
6. Пічуров Р.В. Вид пенсійного забезпечення до пенсійного страхування / Р.В. Пічуров // Формування ринкових відносин в Україні. — 2003. — № 10 (29). — С. 94-100.
7. Історія становлення державної системи соціального захисту в європейських країнах [Електронний Ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pfu.gov.ua>.
8. Якимова Л.П. Еволюція пенсійної системи України / Л.П. Якимова // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. — 2010. — Вип. 6. — Т. 2. — С. 37-46.
9. Ковпак Л.В. Пенсійна система в Україні та головні напрямки її реформування / Л.В. Ковпак // Українознавство. — 2010. — № 2. — С. 164-167.

10. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 р. № 1788 – XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 3. – Ст. 10.
11. Гутор А.В. Такое трепетное ожидание закона / А.В. Гутор // Бизнес. – 1997. – № 23 (230). – С. 20.
12. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 р. № 1057-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 47-48. – Ст. 372.
13. Цікановська Н.А. Формування ринку недержавних пенсійних фондів в Україні / Н.А. Цікановська // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2012. – № 2 (14). – С. 302-306.
14. Сташкевич Н.М. Становлення та розвиток системи недержавного Пенсійного забезпечення в Україні / Н.М. Сташкевич // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2010. – № 40. – С. 312-317.
15. Концепція подальшого проведення пенсійної реформи, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.10.2009 р. № 1113 // Пенсійний кур'єр. – 2009. – 30 жовтня. – № 44. – С. 1-3.

УДК 347.21

Іншин М. І., завідувач кафедри трудового права та права соціального забезпечення КНУ ім. Т. Шевченка, д.ю.н., професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений юрист України

Пільги для військових АТО

В даній статті досліджено пільги, які надаються військовим Антитерористичної операції державою. Проаналізовано нормативно-правові акти, які регулюють вказане питання. Також, автором виокремлено переваги та недоліки в сфері забезпечення з надання пільг військовим АТО.

Ключові слова: Антитерористична операція, військові, пільги, нормативно-правові акти.

В данной статье исследованы льготы, которые предоставляются военным Антитеррористической операции государством. Проанализированы нормативно-правовые акты, регулирующие данный вопрос. Также, автором выделено преимущества и недостатки в сфере обеспечения по предоставлению льгот военным АТО.

Ключевые слова: Антитеррористическая операция, военные, льготы, нормативно-правовые акты.

This article investigated the benefits that are provided by the state military anti-terrorist operation. It analyzed the regulations governing the matter. Also, the authors identified the advantages and disadvantages in the field of the provision of benefits military ATO.

Keywords: anti-terrorist operation, military benefits, regulations.

Актуальність теми. На сьогодні все актуальнішим стає питання щодо державно-правового захисту та гарантій для військових АТО, адже з кожним днем збільшується кількість осіб, які звертаються за допомогою до української держави. Створення ефективного механізму по наданню пільг та гарантій для військових АТО є першочерговою задачею для соціальної та правової держави — України.

Метою статті є визначення пільг, які надаються військовим Антитерористичної операції державою.

Основний зміст. Правове регулювання надання пільг військовим АТО базується на основі Конституції України [1], Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [2], Закону України «Про поліпшення матеріального становища учасників бойових дій та інвалідів війни» [3], Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [4], Постанови КМУ «Про